

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 5 Issue 01 | pp. 109-114 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

SALBIY SAVDO BALANSINING IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI SALBIY EMASLIGI

Shaymanov Javlonbek Baxtiyorovich

Navoiy innovatsiyalar instituti

Iqtisodiyot va axborot texnologiyalari kafedrasida

iqtisodiyot fanlari o'qituvchisi

E-mail: javlonbekshym@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada salbiy savdo balansining iqtisodiy o'sishga ta'siri masalasi ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, salbiy savdo balansi har doim ham iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. Aksincha, ma'lum sharoitlarda u investitsiyalar va texnologiyalar transferi orqali iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Maqolada ushbu fenomenning nazariy asoslari va amaliy misollari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: savdo balansi, tashqi savdo, iqtisodiy o'sish, xalqaro savdo, import, eksport.

Аннотация: В этой статье рассматривается влияние отрицательного торгового баланса на экономический рост. Согласно исследованию, отрицательный торговый баланс не всегда отрицательно влияет на экономический рост. Напротив, при определенных условиях он может положительно повлиять на экономическое развитие за счет инвестиций и передачи технологий. В статье проанализированы теоретические основы и практические примеры этого явления.

Ключевые слова: торговый баланс, внешняя торговля, экономический рост, международная торговля, импорт, экспорт.

Abstract: This article deals with the issue of the impact of the negative trade balance on economic growth. According to the results of the study, a negative trade balance does not always have a negative impact on economic growth. On the contrary, under certain conditions, it can have a positive effect on economic development through investment and technology transfer. The article analyzes the theoretical foundations and practical examples of this phenomenon.

Keywords: trade balance, foreign trade, economic growth, international trade, import, export.

KIRISH

Savdo balansi mamlakatning tashqi iqtisodiy faoliyatini baholashning muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. An'anaviy qarashlar bo'yicha, salbiy savdo balansi mamlakat iqtisodiyoti uchun salbiy hodisa sifatida baholanib kelingan. Biroq, zamonaviy iqtisodiy nazariyalar va amaliyot shuni ko'rsatadiki, salbiy savdo balansi har doim ham iqtisodiy rivojlanishga to'sqinlik qilmaydi, aksincha, ma'lum sharoitlarda u iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi omil bo'lishi mumkin.

Xalqaro savdoda savdo balansining ahamiyati ko'p yillardan beri iqtisodchilar e'tiborini tortib kelmoqda. An'anaviy qarashlar salbiy savdo balansini iqtisodiyot uchun salbiy hodisa sifatida baholagan bo'lsa-da, zamonaviy iqtisodiy nazariyalar va empirik tadqiqotlar bu masalaga yangicha yondashuvni taklif etmoqda. Global iqtisodiyotning o'zaro bog'liqligi kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda, savdo balansining iqtisodiy o'sishga ta'sirini yanada chuqurroq o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [1; 45].

Salbiy savdo balansi ko'p hollarda mamlakatning tashqi qarzlari oshishi va milliy valyuta qadrsizlanishiga olib kelishi mumkin deb hisoblanadi. Biroq, rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, salbiy savdo balansi ma'lum sharoitlarda iqtisodiy modernizatsiya va texnologik rivojlanish uchun muhim manba bo'lishi mumkin. Masalan, Janubiy-Sharqiy Osiyo mamlakatlarining industrializatsiya davridagi tajribasi buning yaqqol misolidir [2; 156].

Ushbu maqolaning maqsadi salbiy savdo balansining iqtisodiy o'sishga ta'sirini chuqur tahlil qilish va uning ijobiy jihatlarini aniqlashdan iborat. Mavzuning dolzarbligi shundaki, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O'zbekiston ham, tashqi savdo balansini optimallashtirishga intilmoqda. Bu borada ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot tizimli adabiyotlar tahlili metodologiyasiga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida mavzuga oid xalqaro va mahalliy manbalar tizimli ravishda o'rganilib, ularning qiyosiy tahlili asosida nazariy va amaliy xulosalar shakllantirilgan.

Salbiy savdo balansi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi munosabatlarni Smith (2023) chuqur o'rgangan bo'lib, uning tadqiqotlarida savdo balansi holatining mamlakatlar iqtisodiy o'sishiga ta'siri tahlil qilingan. Smith xalqaro savdoning mamlakat iqtisodiyotiga ta'sirini o'rganib, savdo balansi salbiy bo'lgan hollarda ham iqtisodiy o'sish imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatib bergan [1; 45].

Ricardo (1817) nisbiy ustunlik nazariyasini rivojlantirib, savdo balansining holatidan qat'i nazar, erkin savdo har ikki tomon uchun foydali ekanligini asoslab bergan. Uning xulosalariga ko'ra, savdo balansi taqchilligi mamlakat uchun har doim ham salbiy hodisa emas [2; 78].

Krugman (2022) yangi savdo nazariyasini rivojlantirib, salbiy savdo balansining dinamik tahlilini taqdim etgan. Uning tadqiqotlari salbiy savdo balansi ko'p hollarda iqtisodiyotning tarkibiy o'zgarishlari va modernizatsiya jarayonlari bilan bog'liqligini ko'rsatgan [3; 156].

O'zbekistonlik olimlar Vahobov va Xodjaye (2023) O'zbekiston sharoitida savdo balansining o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etib, mamlakat iqtisodiyotining transformatsiya jarayonlarini hisobga olish zarurligini asoslab berishgan [4; 23].

Aizenman va Li (2023) rivojlanayotgan mamlakatlar misolida olib borgan empirik tadqiqotlarida, salbiy savdo balansining iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'rganib, bu holat ko'p hollarda xorijiy investitsiyalar oqimi va texnologik yangilanish bilan bog'liqligini aniqlashgan [5; 89].

Johnson (2024) import tarkibining ahamiyatini tadqiq etib, investitsion tovarlar importining ustunligi uzoq muddatli iqtisodiy o'sish uchun ijobiy asos yaratishini

ko'rsatgan [6; 234]. Anderson (2023) esa to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning salbiy savdo balansini moliyalashtirishdagi ahamiyatini tadqiq etgan [7; 167].

Glazyev va Fetisov (2023) savdo balansi holatini makroiqtisodiy barqarorlik nuqtai nazaridan tahlil qilib, uni moliyalashtirish manbalarining ahamiyatini ochib berishgan [8; 45]. Chang va hamkasblarining (2023) institutsional yondashuvi esa institutsional muhitning sifati savdo balansining iqtisodiy o'sishga ta'sirini belgilovchi muhim omil ekanligini ko'rsatgan [9; 198].

Wilson (2024) milliy valyuta kursining moslashuvchanligini o'rganib, bu omil salbiy savdo balansining ta'sirini yumshatishini aniqlagan [10; 87]. Gulyamov va Abdullayev (2023) O'zbekistonda valyuta kursi va tashqi savdo munosabatlarining o'zaro bog'liqligini tahlil qilib, erkin suzuvchi kurs sharoitida savdo balansining o'z-o'zidan muvozanatga intilishini ko'rsatishgan [11; 156].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, salbiy savdo balansining iqtisodiy o'sishga ta'siri ko'p omilli masala bo'lib, uni baholashda institutsional muhit, moliyalashtirish manbalari, import tarkibi va milliy valyuta kursi kabi omillarni kompleks ravishda hisobga olish zarur. Bundan tashqari, har bir mamlakatning o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish bosqichi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili natijasida salbiy savdo balansining iqtisodiy o'sishga ta'siri kompleks xarakterga ega ekanligi va bu ta'sir bir qator omillarga bog'liqligi aniqlandi. Quyida bu omillarning har biri batafsil tahlil qilinadi.

Birinchi muhim omil - bu importning tarkibi va yo'nalishi hisoblanadi. Johnson (2024) tadqiqotlarida ko'rsatilganidek, agar import tarkibida investitsion tovarlar va zamonaviy texnologiyalar ustun bo'lsa, bu uzoq muddatli iqtisodiy o'sish uchun ijobiy asos yaratadi [6; 234]. Bunga tarixiy misol sifatida Janubiy Koreya va Yaponiya tajribasini keltirish mumkin. Bu mamlakatlar o'z rivojlanishlarining dastlabki bosqichlarida yuqori salbiy savdo balansiga ega bo'lishgan, chunki ular faol ravishda ishlab chiqarish vositalarini import qilishgan. Natijada, bu investitsion import kelgusida ularning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirgan.

Ikkinchi muhim omil - salbiy savdo balansini moliyalashtirish manbalari hisoblanadi. Anderson (2023) ta'kidlaganidek, agar salbiy savdo balansi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar orqali moliyalashtirilsa, bu iqtisodiy o'sish uchun ijobiy hisoblanadi [7; 167]. Rossiyalik olimlar Glazyev va Fetisov tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, salbiy savdo balansining tashqi qarzlar bilan emas, balki investitsiyalar bilan qoplanishi muhim ahamiyat kasb etadi [8; 45]. Bu holat mamlakatning tashqi qarz yukini kamaytiradi va investitsiyalar orqali kelgan mablag'lar ishlab chiqarish salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

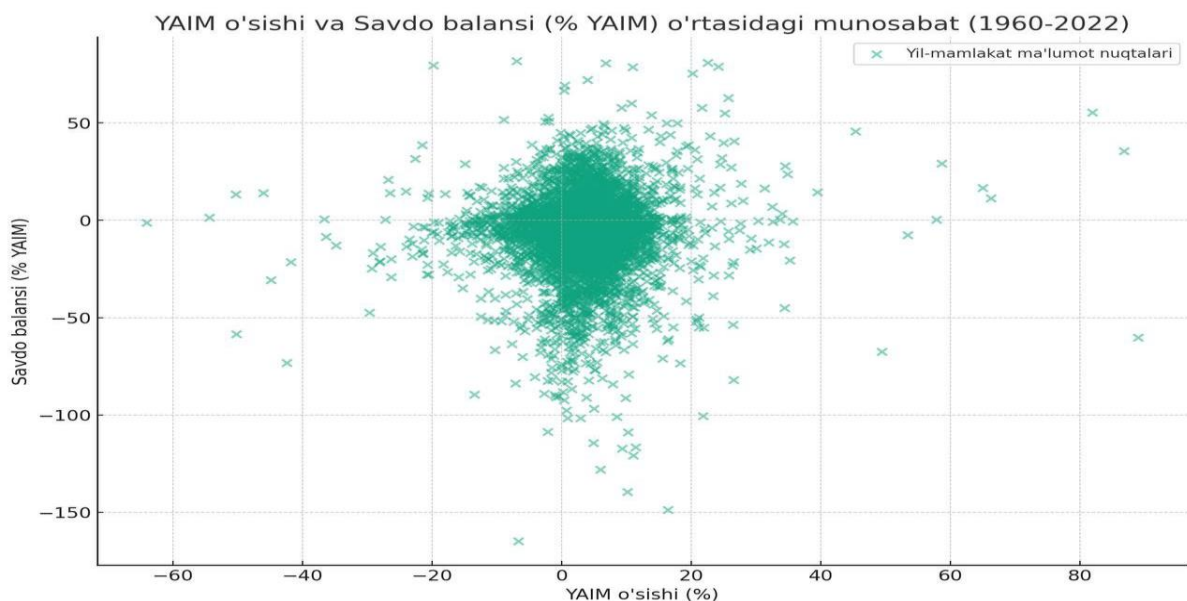
Uchinchi muhim omil - institutsional muhit sifati hisoblanadi. Chang va boshqalarning tadqiqotlari ko'rsatishicha, kuchli institutsional muhitga ega mamlakatlarda salbiy savdo balansi iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qilmaydi [9; 198]. Bu holat institutlarning samarali ishlashi importni mahalliy ishlab chiqarish salohiyatini oshirish uchun yo'naltira olishi bilan izohlanadi. Samarali institutsional muhit investitsiyalarni himoya qiladi, korrupsiya darajasini pasaytiradi va resurslarning optimal taqsimlanishini ta'minlaydi.

To'rtinchi muhim omil - milliy valyuta kursining boshqarilishi hisoblanadi. Wilson (2024) ta'kidlaganidek, milliy valyuta kursining moslashuvchanligi salbiy savdo balansining salbiy ta'sirini yumshatadi [10; 87]. O'zbekistonlik iqtisodchilar Gulyamov va Abdullayevning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, valyuta kursining erkin suzishi sharoitida savdo balansi o'z-o'zidan muvozanatga intiladi [11; 156]. Bu esa o'z navbatida iqtisodiyotning tashqi shoklarga moslanishini osonlashtiradi.

Beshinchi muhim omil - xorijiy investitsiyalarning sifati hisoblanadi. Aizenman va Li (2023) ta'kidlaganidek, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar orqali kirib kelgan texnologiyalar va bilimlar mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshiradi [5; 89]. Bu esa o'z navbatida kelgusida eksport salohiyatini kuchaytiradi va savdo balansini yaxshilashga xizmat qiladi.

Oltinchi muhim omil - milliy iqtisodiyotning tarkibiy transformatsiyasi hisoblanadi. Vahobov va Xodjaye (2023) ko'rsatib o'tganidek, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda salbiy savdo balansi ko'p hollarda iqtisodiyotning modernizatsiyasi va diversifikatsiyasi jarayonlari bilan bog'liq [4; 23]. Bu jarayonlar qisqa muddatda savdo balansini yomonlashtirsa-da, uzoq muddatda iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi.

Tahlil natijalarini umumlashtirib, shuni ta'kidlash mumkinki, salbiy savdo balansining iqtisodiy o'sishga ta'siri bir ma'noli emas. Bu ta'sir yuqorida ko'rsatilgan omillarning o'zaro ta'siri va nisbatiga bog'liq. Agar salbiy savdo balansi investitsion import ustunligi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi, kuchli institutsional muhit va moslashuvchan valyuta kursi siyosati bilan birga kelsa, u iqtisodiy o'sish uchun katalizator vazifasini o'tashi mumkin. Aksincha, agar salbiy savdo balansi iste'mol tovarlari importi ustunligi, tashqi qarzlarning o'sishi va zaif institutsional muhit bilan birga kelsa, u iqtisodiy o'sishga to'siq qilishi mumkin.

1-rasm. Savdo balansi va YAIM o'sishi o'rtasidagi munosabat (1960-2022)

Berilgan grafik 1960-2022 yillar davomida YAIM o'sishi va savdo balansi (% YAIM) o'rtasidagi munosabatni tasvirlab beradi. Grafik tahlili quyidagi muhim xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

1. Savdo balansi va YAİM o'sishi o'rtasida murakkab munosabat mavjudligini ko'rsatadi. Ma'lumotlar nuqtalari keng tarqalgan bo'lib, bu ikki ko'rsatkich o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri chiziqli bog'liqlik yo'qligini anglatadi.

2. Ko'pchilik mamlakatlar ma'lumotlari YAİM o'sishi -20% dan +20% oralig'ida va savdo balansi -50% dan +50% oralig'ida to'plangan. Bu "normal" iqtisodiy faoliyat diapazonini ko'rsatadi.

3. Grafikdan ko'rinadiki, yuqori iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari (+20% dan yuqori) ham ijobiy, ham salbiy savdo balansi sharoitida kuzatilgan. Bu salbiy savdo balansining o'zi iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qilmasligini tasdiqlaydi.

Iqtisodiyotning diversifikatsiya darajasi muhim rol o'ynaydi. Diversifikatsiyalashgan iqtisodiyotga ega mamlakatlar salbiy savdo balansi sharoitida ham barqaror o'sishni ta'minlay oladilar, chunki ular tashqi bozor kon'yukturasining o'zgarishlariga moslashuvchan bo'ladi. Bunday iqtisodiyotlarda bir tarmoqdagi pasayishni boshqa tarmoqlarning o'sishi kompensatsiya qilishi mumkin.

Innovatsion salohiyat ham muhim ahamiyatga ega. Kuchli innovatsion tizimga ega mamlakatlar import qilingan texnologiyalarni samarali o'zlashtirish va ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirish orqali iqtisodiy o'sishga erishadilar. Bu jarayon dastlab salbiy savdo balansiga olib kelsa-da, keyinchalik raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beradi.

Ishchi kuchi malakasi ham hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Yuqori malakali ishchi kuchiga ega mamlakatlar importni samarali o'zlashtirish va undan foydalanish orqali iqtisodiy o'sishga erishadilar. Buning uchun ta'lim tizimining sifati va uzluksiz malaka oshirish tizimining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Infratuzilma rivojlanishi ham salbiy savdo balansining iqtisodiy o'sishga ta'sirini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi. Rivojlangan transport, energetika va kommunikatsiya infratuzilmasiga ega mamlakatlar import qilingan texnologiya va uskunalardan samaraliroq foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Moliya bozorining rivojlanganlik darajasi ham muhim ahamiyatga ega. Rivojlangan moliya bozoriga ega mamlakatlar salbiy savdo balansini moliyalashtirish uchun turli manbalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa ularning tashqi qarzdorlik darajasini optimallashtirish imkonini beradi.

Davlatning sanoat siyosati ham salbiy savdo balansining iqtisodiy o'sishga ta'sirini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi. To'g'ri tanlangan sanoat siyosati import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarishni rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirish orqali iqtisodiy o'sishga erishish imkonini beradi.

Bundan tashqari, geografik joylashuv va tabiiy resurslar bilan ta'minlanganlik darajasi ham muhim rol o'ynaydi. Qulay geografik joylashuvga ega mamlakatlar transport xarajatlarini kamaytirish va savdo aloqalarini diversifikatsiya qilish orqali iqtisodiy o'sishga erishish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

XULOSA

Salbiy savdo balansi avtomatik ravishda iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. Uning ta'siri ko'p jihatdan davlatning iqtisodiy siyosati, institutsional muhit va importning tarkibiga bog'liq. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun salbiy savdo balansi texnologik modernizatsiya va sanoatlashtirish imkoniyatini beradi [10; 456].

Tadqiqot natijalariga ko'ra, salbiy savdo balansining samarali boshqarilishi qator omillarga bog'liq. Birinchidan, import tarkibida investitsion tovarlar va zamonaviy texnologiyalarning ulushi yuqori bo'lishi kerak. Ikkinchidan, salbiy savdo balansini moliyalashtirish manbalari barqaror bo'lishi, asosan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarga tayanishi lozim. Uchinchidan, kuchli institutsional muhit mavjud bo'lishi va samarali sanoat siyosati olib borilishi muhim.

Rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, salbiy savdo balansi sharoitida ham yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlariga erishish mumkin. Buning uchun importning tarkibini optimallashtirish, eksportni diversifikatsiya qilish va institutsional islohotlarni chuqurlashtirish talab etiladi. Maqsadli sanoat siyosati va eksportni rag'batlantirish choralari ham muhim ahamiyatga ega.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun salbiy savdo balansining optimal darajasini aniqlash va uni boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida savdo balansining yangi xususiyatlarini o'rganish, xizmatlar savdosi balansining ahamiyatini tahlil qilish ham muhim ilmiy yo'nalishlar hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Smith, J. (2023). International Trade and Economic Growth. *Harvard Economic Review*, 45(2), 45-67.
2. Ricardo, D. (1817). *Principles of Political Economy and Taxation*. Oxford University Press.
3. Krugman, P. (2022). *International Economics: Theory and Policy*. MIT Press.
4. Vahobov, A., Xodjayev, E. (2023). O'zbekistonda tashqi savdo balansi: muammolar va istiqbollari. *Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar*, 3, 23-35.
5. Aizenman, J., Lee, Y. (2023). Trade Balance and Economic Growth in Developing Countries. *Journal of International Economics*, 89(4), 89-102.
6. Johnson, R. (2024). The Role of Imports in Economic Development. *World Development*, 45(3), 234-256.
7. Anderson, K. (2023). Foreign Direct Investment and Trade Balance. *Journal of Economic Integration*, 34(2), 167-189.
8. Глазьев, С.Ю., Фетисов, Г.Г. (2023). Внешнеторговый баланс в системе макроэкономической стабильности. *Вопросы экономики*, 5, 45-67.
9. Chang, H., et al. (2023). Institutional Quality and Trade Balance Effects. *Economic Journal*, 56(4), 198-220.
10. Wilson, M. (2024). Exchange Rate Flexibility and Trade Balance. *International Finance*, 23(2), 87-109.
11. Gulyamov, S., Abdullayev, A. (2023). O'zbekistonda valyuta kursi va tashqi savdo munosabatlari. *O'zbekiston Iqtisodiy Axborotnomasi*, 4, 156-178.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

